

*І. В. Ярмолинська,
здобувач Хмельницького університету управління та права*

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЗАКЛАДІВ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

*I. V. Yarmolynska,
Candidate for a degree of Khmelnytskyi university of management and law*

INSTALLATION OF INSTITUTIONS FOR CARE AND EDUCATION OF CHILDREN: HISTORICAL ASPECT

У статті досліджуються передумови виникнення закладів інституційного догляду та виховання дітей та особливості державного управління ними на різних етапах існування української держави. На остаточному етапі аналізу процесу виникнення закладів інституційного догляду стає, зрозумілим, що цей процес зумовлений конкретними історичними та політичними обставинами. Кожен тип закладів втрачає свою актуальність у наступному історичному періоді існування української держави. Зазначено, що отримана в спадок радянська адміністративна система перешкоджає ефективному управлінню системою таких закладів, а велика кількість інтернатних установ є затратною, і не дає можливості спрямовувати кошти безпосередньо для догляду та виховання дітей-сиріт. Також проблемним є питання формування особистості в умовах ізольованості інтернатної системи. Отже існуюча на сьогоднішній день система інтернатних закладів також є застарілою та потребує реформування відповідно до сучасного стану розвитку соціальних цінностей. В умовах реформування застарілої адміністративної системи також потребують удосконалення механізми державного управління у сфері інституційного догляду та виховання дітей.

The article examines the preconditions for the establishment of institutions for institutional care and education of children and the peculiarities of their governance at different stages of the existence of the Ukrainian state. At the final stage of the analysis of the process of institution-building institutions becoming, it is clear that this process is due to specific historical and political circumstances. Each type of institution loses its relevance in the next historical period of existence of the Ukrainian state. It is noted that inherited Soviet administrative system impedes the effective management of the system of such institutions, and a large number of residential institutions is costly and does not allow direct funds for the care and upbringing of orphans. Also problematic is the question of the formation of a person in conditions of isolation of the boarding school. Thus, the existing system of residential institutions is also obsolete and needs to be reformed in line with the current state of development of social values. In the conditions of reforming the outdated administrative system, the mechanisms of public administration in the field of institutional care and upbringing of children also need to be improved.

Ключові слова: *заклади інституційного догляду та виховання дітей, соціальний захист, діти-сироти, безпритульні, опіка, інтернати.*

Key words: *institutions for care and education of children, Social Protection, orphans, homeless people, care, boarding schools.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток української державності, цілеспрямований процес формування сучасної європейської системи соціальних цінностей неможливий без вивчення власної історичної спадщини, як основи реформування існуючої системи державного управління в системі забезпечення соціальних потреб. В усі часи в Україні, як і в усьому світі, існувала проблема утримання та виховання дітей, які залишились без батьківського піклування, або потребували спеціальних умов через особливості фізичного чи психічного стану цих дітей. На різних історичних етапах ця проблема вирішувалась відповідно до рівня розвитку суспільних цінностей та світоглядних позицій прогресивної еліти. Розгляд історичних умов формування інституційних закладів догляду та виховання дітей і управління ними дозволить виявити основні проблеми державного управління в сфері інституційного догляду та виховання дітей, та перспективи їх розвитку на сучасному етапі формування української державності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням проблеми виникнення закладів інституційного догляду та виховання дітей в Україні займались вчені з різних галузевих позицій. Зокрема, вивченням історіографії поняття закладів інтернатного типу займалась М.Черепань. Розгляд історичного аспекту становлення шкіл-інтернатів знаходимо у роботі А.Толкачової. Питання становлення закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на різних етапах розвитку суспільства в Україні досліджувала Т.Харук. Вивчення історичних форм виховання дітей-сиріт у контексті сучасної опіки в Україні здійснював В.Резнік. Проблему історичних умов державної політики щодо соціального захисту дітей, які залишились без піклування відображено у дослідженні О.Мордань. Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (1956-1966 рр.) та зміну філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України досліджував В.Покась. У науковому напрацюванні Ю.Кахіані вивчались історичні факти виникнення закладів інтернатного типу в Україні з позиції соціальної педагогіки. Проте в процесі аналізу публікацій історичного спрямування з проблеми нашого дослідження не виявлено доробку праць, які б розкривали державно-управлінський аспект становлення закладів інституційного догляду та виховання дітей. Звідси випливає мета нашої публікації.

МЕТА СТАТТІ

Проаналізувати передумови виникнення закладів інституційного догляду та виховання дітей та особливості державного управління ними на різних етапах існування української державності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Свідомий початок розвитку людства характеризується наявністю певних організованих форм існування людських первісних общин. Проблема догляду та виховання дітей, набуття ними соціального досвіду є однією з ознак свідомого існування людського суспільства. За часів раннього матріархату, який датується з 40 до 20 тисяч років до нашої ери, люди проживали родами. В цей період діти належали усьому роду. Зрозуміло, що соціального сирітства за таких умов бути не могло. Діти утримувались за однакових умов, а мета виховання зводилась до передачі практичного досвіду [1].

За часів пізнього матріархату з розвитком ремесел виникає необхідність галузевої передачі досвіду. Формування первісних релігійних уявлень зумовлюють виникнення певної унормованості суспільного укладу життя. Управління общиною здійснюється жінкою – вождем, яка є гарантом виконання правил в середині общини. Саме в цей період виникають перші освітні інституції, які функціонували окремо для хлопчиків та дівчат [1].

Незважаючи, на перші державні утворення на території України, початком української державності вважають виникнення могутньої середньовічної держави – Київської Русі з центром у Києві. Дослідники стверджують, що ще у 911 році князі здійснювали опіку над людьми, які потребували соціальної допомоги, зокрема дітьми-сиротами. На ранніх етапах існування слов'янської держави сформувався інститут утримання сиріт – приймацтво, як форма допомоги посиротілим дітям. Поряд із цим існувала і інша форма – допомога громади. Сироту приймали в родину літні люди, які не мали дітей [5].

З приходом на терени України релігії християнства розпочинається новий етап становлення суспільної свідомості. Основою моральних цінностей стають християнські заповіді. Діти-сироти та діти-інваліди починають сприймаються з особливим милосердям, з позиції любові до ближнього. Першим документом, який на державному рівні закріплює піклування про дітей-сиріт є «Поучення Володимира Мономаха». У ньому читаємо «...Всего же более убогих не забывайте, но, насколько можете, по силам кормите и подавайте сироте и вдовицу оправдывайте сами, а не давайте сильным губить человека» [4, с. 115]. В цей період офіційна опіка над життям сиріт надавалась монастирям. Слід зазначити, що фінансування монастирів, які опікувались сиротами велось з княжої скарбниці. Функція заможних князів зводилась до надання милостині на утримання таких дітей.

Вивчення історії становлення інституційних закладів догляду та виховання дітей на різних етапах існування України, ускладнюється тим, що українські землі знаходились під управлінням кількох держав, у кожній з яких були усталені норми суспільного життя та державні закони. Польща, Литва, Молдова, Австро-Угорщина, Туреччина та Росія здійснювали власну державну політику на своїх землях, що накладало відбиток на соціокультурне життя українського суспільства.

В період існування козацької держави через численні війни проблема сирітства була надзвичайно гострою. Козаки привозили на Січ дітей-сиріт. Для них створювались школи, де хлопців навчали військовій справі. Також за часів козацтва існувала мережа притулків, які називали шпиталями. В описі Павла

Халебського, котрий з антиохійським патріархом Макарієм подорожував Україною до Москви в 1654 р., зазначено: «Починаючи з цього міста (Рашків на Дністрі) по всій землі козацькій, у кожному місті, в кожному селі для убогих, немічних і сиріт збудовано на краю чи всередині населеного місця будинки, в яких вони мають притулок» [6]. Ці примітивні братські притулки, де, зрозуміло, медичного догляду не було, у XVI ст. називали шпиталями. Створенням та опікою яких займались братства, що відігравали, на той момент, важливу роль у боротьбі українського народу проти національного гноблення польськими панами, проти спроб окатоличування.

Для нашого дослідження більш актуальним та інформативним є аналіз ситуації на українських землях у складі Російської імперії, тому що саме ці процеси призвели до формування сучасної мережі закладів інституційного догляду та виховання дітей.

У період з XVIII століття до другої половини XIX століття значна частина українських земель входила до Російської імперії. Зокрема, за часів правління Петра I у 1715 році був виданий указ про створення при церквах закладів, до яких би приносили незаконнонароджених дітей, що мали утримуватись за рахунок губернських коштів. Тобто процес створення та фінансування інституцій для дітей-сиріт був документально підтриманий на державному рівні. Хоча задумані заходи щодо фінансування таких закладів не були ефективними вже ж це дало початок формуванню державної підтримки дітей-сиріт [3].

Ідея створення інституцій для дітей-сиріт з державними фінансуванням була втілена у 1764 році за часів правління Катерини II. Нею створюється перший виховний будинок для незаконнонароджених дітей-сиріт у Москві, згодом у інших містах. Через велику кількість дітей у закладах такого типу відзначалась висока смертність вихованців. Прийняття нового адміністративного Зводу законів про губернії Катериною II (1775) передбачало організацію спеціального органу – приказів суспільної опіки. У кожній губернії створювався такий приказ під головуванням цивільного губернатора. Він охоплював як інститути підтримки, так і інститути контролю – народні школи, лікарні, сирітські будинки, аптеки, богодільні; будинки для невиліковних хворих, для душевнохворих, трудові тощо [3].

На початку XIX століття виникає нова система інтернатних закладів, яка спрямовувалась на утримання солдатських дітей. Термін солдатської служби складав 25 років. Тому родини, які не могли самостійно виховувати дітей, відправляли хлопців у спеціальні заклади, де їх навчали військовій справі. Як бачимо, цей історичний період характеризується спробою охоплення соціально-незахищених дітей державною опікою [2].

Початок XX століття знаменується складними соціально-політичними умовами в середині країни. Перша світова війна, революційна ситуація, багатовладдя зумовили появу нового періоду безпритульності, жебратства, сирітства та зростання рівня злочинності на теренах України. У 1918 році в Україні з метою надання соціальної підтримки населенню був створений Народний комісаріат соціального забезпечення. Саме на цей орган управління покладалась обов'язки боротьби з дитячою безпритульністю. З цією метою організовувались інституційні заклади нового типу – виховні колонії та трудові комуні.

У 1920 році була прийнята «Декларація про соціальне виховання», відповідно до якої, основну роль у захисті дитинства, наданні притулку та створенні навчально-виховних умов для безпритульних дітей та дітей сиріт відводилась державі. Даний документ задекларував появу нової інституції для дітей-сиріт – дитячого будинку. Управління справою охорони дитинства відводилось відділу охорони дитинства Наркомосу. Як бачимо, в цей період йде формування не лише інституційних закладів для дітей-сиріт нового типу, а й формування нормативної бази та органів управління цими закладами догляду та виховання дітей.

Наслідком другої світової війни стало збільшення дітей-сиріт та, відповідно, збільшення інтернатних установ для подолання дитячої безпритульності. Структуру тогочасної системи державної опіки складали будинки малюка (для дітей до 3 років), дошкільні дитячі будинки (від 3 до 7 років), шкільні (від 7 до 14 років), змішані (об'єднували дітей дошкільного і шкільного віку), спеціальні (для дітей, батьки яких загинули в боротьбі з фашизмом). Оскільки радянська система опіки відкидала можливість сімейної опіки над такими дітьми через важке повоєнне становище населення та ідеологічні мотиви, постає потреба створення шкіл-інтернатів.

У 1956 році з'являються нові інституції для догляду та виховання дітей – школи-інтернати. До них зараховували дітей-сиріт, дітей матерів-одиначок, та інших дітей з соціальними потребами. Ці заклади надавали можливість одночасного проживання та отримання освіти [7].

Подальший період становлення закладів інституційного догляду та виховання дітей характеризується удосконаленням внутрішніх процесів функціонування даних закладів у плані матеріального та методичного забезпечення навчально-виховного процесу, створенням шкіл-інтернатів відповідно до спеціальних потреб різних соціальних категорій дітей.

За часів незалежності України все частіше постає питання про реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей. Це пов'язано зі зміною системи цінностей сучасного українського соціуму та наявністю проблемних питань існування закладів інституційного догляду та виховання дітей в умовах реформування системи державного управління. Отримана в спадок радянська адміністративна система перешкоджає ефективному управлінню системою таких закладів, а велика кількість інтернатних установ є затратною, і не дає можливості спрямовувати кошти безпосередньо для догляду та виховання дітей-сиріт. Також проблемним є питання формування особистості в умовах ізоляції інтернатної системи. Дані інституції обмежують формування самостійності у вихованців, сповільнюють набуття соціального досвіду

через відокремленість від загального соціуму, виховують громадянина-споживача, а не носія свідомої громадянської позиції.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши передумови виникнення закладів інституційного догляду та виховання дітей, та особливості державного управління ними на різних етапах існування української державності, слід зазначити, що поява відповідних закладів інституційного догляду та виховання дітей зумовлювалась конкретними історичними обставинами. В результаті заклади інституційного догляду та виховання, які сформувались на основі радянської системи надання соціальних послуг, є застарілими та не відповідають сучасним потребам розвитку українського суспільства. Крім цього, багатівковий досвід виникнення інституцій для соціально незахищених категорій дітей та особливості управління ними дає можливість врахувати недоліки існування таких закладів, а також, виявити основні напрямки удосконалення державного управління ними.

Література.

1. Історія педагогіки / За ред. проф. М. В. Левківського, д.пед.н. О. А. Дубасенюк. Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 1999. 336 с.
2. Картер Річард. Опіка над дітьми: сім'я і держава. Вплив інституційної форми виховання на розвиток дітей. Київ: Логос, 2005. 88 с.
3. Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа: Монографія. Одеса: Фенікс, 2009. 2004 с.
4. Поучение Владимира Мономаха / Литература Древней Руси: Хрестоматия / Сост. Л. А. Дмитриев. Под ред. Д. С. Лихачова. СПб., Академический проект, 1997. 544 с.
5. Соціальний захист населення України: навч. посіб. / [авт. кол. І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. М. Коваль та ін.]; за заг. ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. Київ: Вид-во «Фенікс», 2010. 212 с.
6. Халебський Павло. Україна – земля козаків. Подорожній щоденник. Київ: Український письменник: Ярославів Вал, 2008. 293 с.
7. Чумак Л. Становлення та розвиток вітчизняної системи соціального виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. К.: Рідна школа. 2008. № 6. С. 69–70.

References.

1. Levkovsky, M.V. and Dubaseniuk, O.A. (1999), "History of Pedagogy", 336 p. Zhytomyr, Ukraine.
2. Carter, R. (2005), "Baptism over children: family and state. Influence of the institutional form of education on the development of children", 88 p. Kyiv, Ukraine.
3. Potopakhina, O.M. (2004), "Social protection of orphans, children deprived of parental care, and persons from their number" [*monohrafiia*], Odessa, Ukraine.
4. The Instruction of Vladimir Monomakh (1997), [*Khrestomatyia*], 544 p. Kyiv, Ukraine.
5. Gnibidenko, I.F. Kravchenko, M.V. and Koval, O.M. (2010), "Social protection of the population of Ukraine", 212 p. Kyiv, Ukraine.
6. Halebsky, P. (2008), "Ukraine is the land of the Cossacks". Travel Diary, 293 p. Kyiv, Ukraine.
7. Chumak, L. (2008), "Formation and development of the domestic system of social education of orphans and children deprived of parental care", vol. 6, pp. 69–70, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2015 р.